

FOLYÓIRATSZEMLE

HELYNÉVTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK 4.

Szerkesztők: **HOFFMANN ISTVÁN – TÓTH VALÉRIA**

A Magyar Névarchívum Kiadványai 15.

Debrecen, 2009. 194 lap

1. A bemutatandó kiadványt átlapozva elsőként az ötlük eszébe az olvasónak, hogy a sorozat indító kötetének a megjelenése (2004) óta egyáltalán nem mérséklődött az érdeklődés történeti helyneveink kérdései iránt. Sőt! Egyre bővül a tanulmányok szerzőinek a köre, egyre gyarapszik a vizsgálatba vont névtani és azzal érintkező rész kérdések száma, egyre sokszínűbbé válnak az újabb kötetek. A tanulmánygyűjtemény egyébként a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke által 2008 tavaszán Síkfőkúton rendezett szeminárium előadásain alapul, ahol a megjelent 14 dolgozatból 11-et szóban is bemutatottak szerzőik.

A szerkesztőknek az „Előszó”-ban kifejtett általános vélekedésével teljes mértékben egyetérthetünk: „E kötetet, ahogyan magát a szemináriumot is, az alaptémán belül a tematikus sokszínűség jellemzi. Elméleti fejtegetések, jelenség- és változásvizsgálatok, nyelvmélekek és konkrét nyelvi elemek vizsgálata egyaránt megjelenik a tanulmányok témái között” (7). Mindehhez hozzátehetjük, hogy a dolgozatok többsége a névtanon kívül sok más tudományterülethez kapcsolódik, azokból is új ismeretekkel gazdagítják olvasóikat. Így például szólnak más nyelvek grammatikai (morfológiai) jellegzetességeiről, a középkori Magyarország etnikai viszonyairól, a helynevekre ható társadalmi változásokról, az egykori hiteleshelyek oklevelezési gyakorlatáról stb. Leginkább azonban sajátos nyelvtudományi kérdések kerülnek elő a helynévtörténeti vizsgálódások közben: a jelentésváltozások, a jelentésváltozások, a jelentéshasadás, a többnevűség, a népetimológia, a szórványemlékek nyelvészeti vizsgálata és hasznosíthatósága, lexikális egységeink etimológiája stb.

2. A kiadvány szerkesztőinek sajátos szemlélete folytán két-két olyan tanulmány került a kötet elejére és végére, amelyeknek (egyebek között) egyik, fő jellemzőjük az idegen nyelvű helynévadás, az idegen nyelvek névadási módjainak és eszközeinek a bemutatása és a magyarral való összevetése. NYIRKOS ISTVÁN „A finn helynevek morfológiai jellegzetességeiről (magyar–finn egybevetésben)” című tanulmányában (9–16) röviden áttekinti a magyar szóalkotás és névalkotás módjainak és nyelvi eszközeinek a hasonlóságait és eltéréseit, majd mindezeket a finn lexémák és a finn helynevek alkotásának jellegzetes módjaival és eszközeivel szembesíti. Példák sorával tárja elénk a finn nyelv névalkotásának típusait és a magyarral való közös sajátosságait, rámutat a szóalkotással szemben tapasztalható negatívumokra is.

Egy 20. századi gyűjtésű névállományból, a Baranya megyei Sásdi járás magyar és német (valamint szláv) eredetű helyneveinek az összehasonlító vizsgálatával foglalkozik PÓCZOS RITA (17–34). E többnyelvű névállománynak és a névhasználók kapcsolatának a tanulmányozásával igyekszik a régiség névkincséből levonható etnikai következtetésekhez újabb szempontokat adni. A vizsgálatot azokon a jellegzetes helynévmodelleken javasolja elvégezni, amelyek megvilágíthatják a többnyelvű vidékek speciális névadási, illetve névhasználati szokásait, továbbá segíthetnek feltárni a formális és informális névhasználat közötti különbséget. A szerző arra az álláspontra jut, hogy a településnevek a legkevésbé alkalmasak a népességi következtetésekre, míg a kisebb közösségekben használatos, a társadalmi változások iránt érzékenyebb és adminisztratív eszközökkel kevésbé konzervált névfajtáknak (a víz- és határneveknek) jóval megbízhatóbb etnikumjelölő értékük van.

A történelmi Ung megyéből egy járás 32 településének a nevét választotta vizsgálódásai tárgyául SEBESTYÉN ZSOLT (171–84). Valójában egy majdani, Kárpátalja településneveit bemutató etimológiai szótárnak bizonyos szócikkeivel ismertet meg. Ezekben igen gazdag adatolású névtörténeti dokumentációt tár olvasói elé; a magyar, valamint az idegen (szláv) nyelvű és eredetű neveket, névváltozatokat egységes felépítésű névcikkekben mutatja be. Jellemző, hogy utaló szócikkeinek a száma jóval meghaladja az önálló szócikkeket, így ezekbe igen nagy számú egyéb névváltozat történeti és etimológiai magyarázata került, amely nehezíti az egyes nevek pontos etimológiájának a megtalálását. Némely szócikkben a szerző etimológiai állásfoglalása nem egyértelmű. A szláv személynévre vagy szláv személy nevére visszavezethető nevek esetében a megfogalmazásból nem derül ki, hogy a szláv etimon mögött szláv vagy magyar névadás húzódik-e meg, s melyikre gondol (pl. *Pásztély*, *Domasina* stb.). Az olvasó nem kapott tájékoztatást arról, hogy a névváltozatok közül melyiket emelte ki címszónak, és miért éppen azt. Egyes szócikkben a néveredet csak az összetett név utótagjára vonatkozik, nem pedig a névegészre (pl. *Alsó- és Felsőrosztoka*, *Begenyátpásztély*, *Kisberezna* stb.).

A magyar és/vagy az idegen nyelvű névadás problematikájával szembesül HOFFMANN ISTVÁN is a Tihanyi alapítólevél egyik szórványának vizsgálata során (*Tolna*, 185–92). A szerző e nyelvemlék egyik legalaposabb ismerőjeként járja körül a *Thelena* szórványra vonatkozó szakirodalmi nézeteket, a korábbi szakmunkákban szereplő latin eredet kérdését, a lehetséges magyar nyelvi hangváltozásokat stb. Érvek sorával cáfolja a név latin eredetét, s vélekedése, következtetései alapján inkább a latinizáló oklevelezési gyakorlat megnyilvánulásának tartja a *Thelena* alakot, amely bizonyos presztízisok hatására került ilyen formában az alapítólevélbe. A szerző végső következtetése szerint a *Thelena* ~ *Tolna* nevünk eredetét továbbra is bizonytalannak tarthatjuk; fenntartásokkal ugyan, de egyetlen szóba jöhető magyarázatnak a személynévi származtatását tekinthetjük.

3. Három tanulmány egy-egy helynév-keletkezési mód alapos kifejtésére vállalkozik. RESZEGI KATALIN (35–46) a pusztai földrajzi köznevekből bármilyen megkülönböztető elem vagy formáns hozzákapcsolása nélkül, jelentéshasadással alakult helynevek létrejöttét, e névalkotási móddal kapcsolatos problémákat járja körül a névrendszertan, a névszociológia és a kognitív nyelvészet irányából. Áttekintése végén hangsúlyozza, hogy e nyelvi eszközökről igen sok esetben nem szükséges és nem is lehet eldönteni, hogy valójában az adott közösség nyelv- és névhasználatában tulajdonnévi vagy közszoói státusúaknak számítanak-e.

CSOMORTÁNI MAGDOLNA sok korábbi tanulmányához kötődve az erdélyi csíki mikrotoponímiai anyagából gyűjtötte ki a népetimológiával létrejött névegyedeket (47–72). Tekintélyes számú adata arra ösztönözte, hogy az elemzése előtt nagyívú, elméleti igényű fejezetben tekintse át e nyelvi (szókészletteni) jelenségnek mint nyelvi változásnak a (közszavakra és a helynevekre vonatkozó) szakirodalmát és megvalósulásának típusait. A csíki nyelvjárasterületről származó, népetimológiával keletkezett neveket helynévfajtánként tárja elénk: történeti adatok vagy a dinamikus szinkronia szinonimái segítségével követi nyomon a változási folyamatokat. Ezek eredményének tartja például a *Havas-patak*, *Hijászaj*, *Köves palack*, *Harcfalva*, *Ó-fagyár* stb. neveket.

A helynévalkotással foglalkozó harmadik dolgozat szerzője BÉNYEI ÁGNES, aki korábbi tanulmányai folytatásaként a névképzést és annak egyetlen nyelvi eszközét, a *-d* képzőt választotta vizsgálódása tárgyául (85–104). Részletesen bemutatja a képző különféle ómagyar kori funkcióit, azok változásait. Egyik fő szempontjaként, a helynévalkotásban részt vevő alapszavak szófaji alcsoportjai szerint veszi sorra a különböző helynévfajták ilyen módon képzett névegyedeit. Végső megállapítása szerint a képző a korai ómagyar korban volt a legproduktívabb, de meglévő helynevekből, azoknak a *-d* képzővel való kiegészítésével a későbbi századokban is alkottak magyar helyneveket.

4. A vizsgált helynévfajta azonossága kapcsol össze három dolgozatot. Mindhárom a magyar víznevek jelenségeivel foglalkozik, de más-más megközelítésben. GYÖRFFY ERZSÉBET (105–14) a kognitív tudomány és a szociolingvisztika ismereteit és módszereit felhasználva a folyóvizek szakaszainak különböző beszélőközösségek által adott és használt elnevezéseit más-más helynévi rendszerbe tartozónak tekinti, így azok egymással szinonim viszonyban nem álló, önálló megjelöléseknek számítanak. A névtani történést továbbgondolva a névhasználók mentális térképének a megváltozásában, kitágulásában véli felfedezni annak a jelenségnek a magyarázatát, hogy a szakasznevek közül az egyik név az egész vízfolyás elnevezésévé válik.

Ugocea vármegye ó- és középmagyar kori folyóvízveit, az akkori természetes erek, patakok, árkok megnevezéseit vonja vizsgálódásai körébe KOCÁN BÉLA (115–30). Elemzésében először a névfajta jellemző szerkezeti típusokat és ezek változási irányait, majd funkcionális-szemantikai kategóriáit, végül pedig keletkezéstörténeti típusait mutatja be. Egy helynévfajta egyik rétegének, a folyóvízneveknek a tanulmányban közzétett elemzésével a szerző meggyőzi a szaktudomány képviselőit a tudományterületen birtokolt alapos felkészültségéről. Mindenképpen említést kell tennem azonban arról a tényről, hogy az olyan központi jelentőségű helynévfajtanak, mint a vízneveknek a nyelvi vizsgálatával kutatóink sora foglalkozott az utóbbi fél évszázadban is; mindennek ellenére a szerző szakirodalmi hivatkozásai között és bibliográfiájában (forrásait és) egy-két kivételt leszámítva csak a debreceni helynévkutatók (többnyire 21. századi) munkáit veszi figyelembe.

Szintén a víznevek körében vizsgálódik PÁSZTOR ÉVA. Ő azonban egy egészen kis névanyagon, egy település (Hajdúnánás) egyik határrészének vízneveivel teszi ezt (131–42). Elemzésének fő iránya szerint névélettani kérdésekkel foglalkozik: bizonyos mikrotoponimák eltűnésével, újabbak keletkezésével, alaki és funkcionális változásaikkal, ezek nyelven kívüli okaival stb. Közülük részletesebben tárgyalja az általa névbokrosodásnak nevezett jelenséget, vagyis az egyes helyneveknek újabbak alkotásában játszott szerepét, az azokban való jelenlétét. Mikrovizsgálatai által árnyalt képet tud nyújtani az egyes nevek összefüggéseiről. Meg kell azonban jegyezni, hogy a névbokrosodásnak

nevezett jelenséget a 21. század előtt is ismerte a névtudomány, legfeljebb másképp nevezte. INCZEFI GÉZA például a földrajzi nevek differenciálódásáról szól, és a szókészlet etimológiailag összefüggő csoportjaihoz hasonlóan névcsaládokról beszél (Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata. Bp., 1970: 65–71). (Vö. még: Névtani Értesítő 21: 36–42). Az *alpnév* és *másodlagos név* műszavak szintén nem 21. századiak.

Bár másféle helynévfajtákat hoz elénk MIKESY GÁBOR, az előző tanulmányhoz kapcsolódik annyiban, hogy ő is bizonyos nyelven kívüli tényezők hatását figyeli meg egyes helynevek alkotásában (143–8). Múlt századi megyei helynévgyűjtemények adatai alapján kimutatja, hogy egyes 20. század eleji törvények, rendeletek közvetett módon (az ebből adódó társadalmi változások pedig közvetlenül) hatottak a helynévanyagokra, s ennek nyomán azok egyes szavai beépültek helyneveinkbe. Így például a *proletár*, a *rokkant*, a *hadí*, az *árva*, a *vitéz*, az *ONCSA* stb. szavak. Hosszú időtávban is jelentős hatásúnak bizonyultak a kisebbségi neveket érintő előírások, s ezek nyomán a német nemzetiségű területek nevei magyarra cserélődtek. Harmadik tényezőként az uralkodó ideológiák befolyását említi a szerző; ezek következtében elsősorban emlékeztető funkciójú névrészként többnyire személyneveket építettek be az új helynevekbe (dülőnevekbe például a *Kossuth Lajos*, *Hunyadi*, *Szent István*, *Trianon*, *Horthy*, később pedig *Sztálin* neveket).

5. A helynevek kutatásának általánosabb, elvi, módszerbeli kérdéseire kapcsolódik három tanulmány. BÁBA BARBARA kutatásaiból arra a következtetésre jut, hogy a magyar nyelvjárásokban élő és a helynevek alkotásában alapvető szerepű földrajzi köznevek jelentésbeli árnyalatainak a feltárására, jelentésváltozásaik leírására és magyarázatára a kognitív szemantika alkalmasabb keretet nyújthat, mint a hagyományos formális szemantikák (73–84). A jelentésmezők nyelvjárások közötti eltérő tagolódásának vizsgálatában jelentésföldrajzi lehetőségeket mutat be.

Az ómagyar korra irányuló nyelv- és névtörténeti kutatások számára elengedhetetlen forrásnak számít a szórványemlékek korábban meglehetősen mostohán kezelt részkerdeisei kerültek SZÓKE MELINDA látókörébe (149–62). A középkori Magyarország hiteleshelyein készült oklevelek helynévhasználatának a vizsgálatához (mintegy kutatási programként) sorakoztatja fel azokat a szempontokat, amelyek figyelembevételével alaposabban, árnyaltabban ismerhetnénk meg, hogy az oklevélírók milyen nyelvi eszközökkel illesztették be a magyar nyelvű elemeket az oklevelek latin szövegébe.

Szorosan kapcsolódik ez utóbbi tanulmányhoz KOVÁCS ÉVA dolgozata (163–70). Ebben a szerző egyetlen szórványemléknek, a tihanyi apátság 1211. évi birtokösszeírásának a nyelvészeti-névtani szempontú komplex, monografikus igényű feldolgozása szükségességét, indokoltságát veti fel. Hangsúlyozza a szórványemlék név- és nyelvtörténeti jelentőségét, áttekinti szakirodalmi feldolgozottságát, annak hiányosságait, kiemeli a vele közel egykorú, részben azonos célú, részben azonos területre vonatkozó különböző oklevelek névanyagával való összevetés lehetőségét.

6. A kötet tanulmányairól összességében és általánosan elmondhatom, hogy azok jelentős mértékben gazdagítják a magyar helynévtörténeti kutatásokat, szerzőik ösztönzőleg hatnak mind szemléletükkel, mind az új szempontok, módszerek, vizsgálati lehetőségek stb. változásával, mind pedig az ezeken alapuló feltáró elemzéseikkel helynévkutató kortársaikra.

BÍRÓ FERENC